

Моўная норма і ўжыванне ўласных назоўнікаў жаночага роду ў публіцыстыцы

Т. П. ВАЛЫНЕЦ

Імёны і прозвішчы, якія складаюць значную частку разрада ўласных назоўнікаў і выконваюць характэрную для іх намінатыўна-дыферэнцыяльную функцыю, займаюць асаблівае месца ў лексічным складзе кожнай мовы. Ужыванне прозвішчаў у службовых дакументах, афіцыйных публікацыях, у сродках масавай інфармацыі прадугледжвае стабільнасць і абавязковасць прынятай для іх нормы напісання.

На жаль, не заўсёды формаўтварэнне прозвішчаў і іх выкарыстанне ў розных пісьмовых крыніцах рэгламентуецца строгімі правіламі. Не на ўсе пытанні можна знайсці адказы і ў навуковай літаратуры, паколькі “літаратурная норма, якая асобна выздзяляе тое, што належыць літаратурнай мове, ад таго, што застаецца за яе межамі, практычна не закранае форму ўласных імён і як вынік – іх скланенне” [1, с. 116].

Аналіз вучэбнай літаратуры і навуковых прац беларускіх мовазнаўцаў дазваляе адзначыць адсутнасць адзінага пункту гледжання на праблему формаўтварэння ўласных імён, у прыватнасці, прозвішчаў асоб жаночага полу.

Так, акадэмічная “Беларуская граматыка” (1985, ч. 1) канстатуе: “прозвішчы, якія не суадносяцца з назвамі прадметаў, скланяюцца ў тым выпадку, калі яны адносяцца да мужчын. Не скланяюцца такія прозвішчы, калі яны адносяцца да жанчын: Д. *Галіне Янчанка*, В. *Галіну Янчанка*” [2, с. 101-102]. У “Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (1959) гэтае палажэнне ідэнтычнае: “Прозвішчы, якія паходзяць ад назваў прадметаў жаночага роду і заканчваюцца на ненаціскныя -га, -ка, -ха, у давальным, творным і месным склонах маюць канчаткі ў залежнасці ад роду носьбіта: Д. *Кнізе*, *Мурашцы* (калі носьбіт жанчына), *Кнігу*, *Мурашку* (калі носьбіт мужчына); Т. *Кнігай*, *Мурашкай* (калі носьбіт жанчына), *Кнігам*, *Мурашкам* (калі носьбіт мужчына); М. аб *Кнізе*, аб *Мурашцы* (калі носьбіт жанчына), аб *Кнігу*, аб *Мурашку* (калі носьбіт мужчына)” [3, с. 114].

Дапаможнік “Беларускі правапіс: правілы, заданні, кантрольныя работы” У. І. Куліковіча ілюструе супрацьлеглы акадэмічнай граматыцы пункт гледжання на пытанне аб скланенні ўласных назоўнікаў. У прыватнасці ў ім адзначаецца, што “прозвішча з ненаціскным канчаткам -а (-я), калі гэта прозвішча жанчыны, скланяецца як агульныя назоўнікі жаночага роду з адпаведнай асновай:

Н. *Аленка Капуста*, *Зязюля*, *Сідарэнка*, *Бядуля*, *Шыла*

Р. *Аленкі Капусты*, *Зязюлі*, *Сідарэнкі*, *Бядулі*, *Шылы*

Д. *Аленцы Капусце*, *Зязюлі*, *Сідарэнцы*, *Бядулі*, *Шыле*

В. *Аленку Капусту*, *Зязюлю*, *Сідарэнку*, *Бядулю*, *Шылу*

Т. *Аленкай Капустай*, *Зязюляй*, *Сідарэнкай*, *Бядуляй*, *Шылай*

М. аб *Аленцы Капусце*, *Зязюлі*, *Сідарэнцы*, *Бядулі*, *Шыле*” [4, с. 220].

Т. М. Трыпуціна ў падручніку “Сучасная беларуская літаратурная мова” адзначае: “прозвішчы, якія паходзяць ад назваў прадметаў жаночага роду з асновай на г, к, х і маюць ненаціскны канчатак -а, тыпу *Конаўка*, *Трэска*, *Плотка* набываюць склонавыя канчаткі ў залежнасці ад полу асобы. Калі гэта прозвішча належыць жанчыне, яно скланяецца, як агульныя назоўнікі жаночага роду першага скланення з адпаведнай асновай, а калі мужчыне – як рознаскланяльныя назоўнікі мужчынскага роду з адпаведнай асновай:

Н. *Бязозка Алена, Бязозка Алесь*
 Р. *Бязозкі Алены, Бязозкі Алесья*
 Д. *Бязозцы Алене, Бязозку Алесю*
 В. *Бязозку Алену, Бязозку Алесья*
 Т. *Бязозкай Аленай, Бязозкам Алесем*
 М. *на Бязозцы Алене, на Бязозку Алесю.*

Не скланяюцца жаночыя прозвішчы, якія ўтварыліся ад назоўнікаў, род якіх цяпер вызначыць цяжка (*Тармола, Бірыла, Валюшанка*), а таксама жаночыя прозвішчы з нулявым канчаткам, якія заканчваюцца на зычны (*Бародзіч, Радзюк, Глябовіч, Чмель, Кароль*)” [5, с. 78-79].

Супрацьлеглую пазіцыю займае П. У. Сцяцко, які лічыць, што “прозвішча, як слова агульнага роду, павінна скланяцца як пры абазначэнні асобы мужчынскага полу, так і жаночага: Р. *Шаўчэнкай (Алесьяй), Сідарэнкай (Нінай)*; Д. *Шаўчэнцы (Алесьі), Сідарэнцы (Ніне)*” [6, с. 30].

Як відаць, тэарэтычнае асвятленне пытання пра ўжыванне ўласных назоўнікаў жаночага роду не служыць стабілізацыі выкарыстання, а ў пэўнай меры нават дэстабілізуе норму, паколькі пры вырашэнні гэтага пытання вучоныя іншы раз “кіруюцца густам, індывідуальным, суб’ектыўным чуццём мовы” [7, с. 96]. І як вынік – назіраецца неаднастайнае ўжыванне форм прозвішчаў у розных сферах. Спынім ўвагу на асобных публіцыстычных матэрыялах.

Напрыклад, у штотыднёвіку “Літаратура і мастацтва” адзначаюцца склонавыя формы прозвішчаў асоб жаночага полу з фармантам -ка: *У прыватнасці, з украінскай мовы перакладаў на беларускую асобныя творы Барыса Алейніка, Івана Драча, Ліны Кастэнікі і іншых аўтараў. Адрасу ўспаміны вяртаюцца ў твор Элізы Ажэшкі “Людзі і кветкі над Нёманам” (ЛіМ, 1 жніўня 2003 г.)¹. У вельмі саліднай кнізе “Polonistyka Radziecka” пазнаёміў польскіх чытачоў з навуковай дзейнасцю беларускіх літаратуразнаўцаў Адама Мальдзіса, Уладзіміра Казберука, Святланы Мусіенкі (ЛіМ, 25 ліпеня 2003 г.). Друкуецца і водгук Любові Грамыкі на публікацыю ў “Нёмане” (ЛіМ, 18 ліпеня 2003 г.). Менавіта фестываль у Маладзечне стаўся пачаткам творчага шляху знакамітай сёння Вікторыі Аleshкі (ЛіМ, 30 мая 2003 г.). Дзякуючы Н. Сідарэнцы, спецыяльнаму “ЛіМа”, прысвечаны фестывалю, трапіў у “джэнтльменскі набор” сувеніраў гэсцей Маладзечна (ЛіМ, 4 ліпеня 2003 г.). Юныя мадэлі выказвалі ўдзячнасць дырэктару школы З. Дусенцы, усім настаўнікам (ЛіМ, 27 чэрвеня 2003 г.). Прэзідыум Савета Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі прысудзіў прэміі 2003 года ў галіне літаратуры, мастацтва, журналістыкі... Цімашэнцы Людміле Мікалаеўне (ЛіМ, 16 мая 2003 г.). Інтэрв’ю з Нінай Аўраменкай, кіраўніком знанага ансамбля флейтыстаў... (ЛіМ, 20 чэрвеня 2003 г.).*

Склонавыя формы прозвішчаў асоб жаночага полу адзначаюцца і ў артыкулах часопіса “Польмя”, напрыклад: *Пісьменнік па-майстэрску выцісвае вобраз галоўнай герані, знакамітай актрысы Аляксандры Паўлаўны Астроўкі, якая цяпер нікому не патрэбна (П., 2001, №1, с. 239). Духоўны свет лірычнай герані Вольгі Беражанкі гарманічна спалучае міфы, паданні нашага народа і рэаліі сучаснага жыцця (П., 2001, №2, с. 300). Між тым гэта адна і тая ж асоба, сын вясковага настаўніка Хведара Навіцкага і Марылі Каршчанкі (П., 2001, №1, с. 142). Таму значнага прыбытку за Марыляй Каршчанкай настаўнік Навіцкі не ўпасажыў і ў пошуках лепшай долі не раз перабіраўся з кута ў кут (П., 2001, №1, с. 143).*

У адпаведнасці, напрыклад, з акадэмічнай граматыкай прыведзеныя вышэй ілюстрацыі можна пазначыць як ненарматыўныя, але і непамылковыя варыянты, таму што іх ужыванне знаходзіць сваё адлюстраванне не толькі ў публіцыстычных выданнях, але і на практыцы ў жывой народнай гутарковай мове. І цяжка не пагадзіцца з прапановай П. У. Сцяцко, які лічыць, што для таго, “каб не падрэзваць карані, не прывесці літаратурную мову да засыхання і вынішчэння, трэба і ў літаратурнай мове скланяць усе прозвішчы на -ка, не прымаць пад увагу род аманімічных з імі апелятываў. Тым самым умацуецца адзінства нацыянальнай мовы беларускага народа” [6, с. 31].

¹ Тут і далей у дужках указваецца скарачэнне крыніцы матэрыялу

Адзінкавыя выпадкі склонавых форм жаночых прозвішчаў гэтага ж тыпу фіксуюцца ў газеце “Культура”, напрыклад: *Нядаўна ў Германіі зацверджана прэмія Ганны Краснапёркі маладым журналістам. Розніца ў тым, што неба падарыла Ганне Краснапёрцы яшчэ адно жыццё, і яна яго “апраўдала”, нарадзіўшы двух сыноў і напісаўшы сваю кнігу* (К., 30 лістапада – 6 снежня 2002 г.). Але ў большасці выпадкаў жаночыя прозвішчы на -ка не маюць склонавых форм, напрыклад: *Тут працавала выстава мінскіх мастацка Алены Лось і Людмілы Налівайка. Да 5 студзеня – выстава жывапісу “Зямля, мора, чалавек” Тамары Батковай-Матвіенка...* (К., 28 снежня – 3 студзеня 2003 г.). *Выдадзены добра ілюстраваны каталог на рускай і англійскай мовах з артыкуламі пісьменніцы Святланы Алексіевіч... і загадчыцы аддзелам сучаснага мастацтва Нацыянальнага мастацкага музея РБ Вольгі Каваленка* (К., 14-20 снежня 2002 г.). *Сам лёс наканаваў Галіне Саламянка з Баранавіч радаваць вока гледача саламянымі творами* (К., 7-13 снежня 2002 г.) і інш.

Матэрыялы “Настаўніцкай газеты” выяўляюць адсутнасць склонавых форм назваў асоб жаночага полу на -ка, пацвярджаннем чаго з’яўляецца наступная ілюстрацыя: *Вопыт выкладання Н. В. Валодзінай-Панчанка сведчыць, што... настаўнік можа шмат чаго дасягнуць...* (Н. г., 5 ліпеня 2003 г.).

Такая ж пазіцыя характарызуе матэрыялы газеты “Звязда”, калі на яе старонках ужыты прозвішчы жаночага роду на -ка ў нязменным выглядзе, незалежна ад склону, напрыклад: *Аб гэтым наша гутарка з першым намеснікам Старшыні Праўлення Беларускага Валянцінай Лук’яненка* (З., 1 жніўня 2003 г.). *Карэспандэнт “Звязды” гутарыць з кіраўніком аналітычнага цэнтра маніторынгу сацыяльна-эканамічнай сферы Беларусі НДІ працы Святланай Шаўчэнка* (З., 15 ліпеня 2003 г.) і інш.

Не маюць форм змянення прозвішчы асоб жаночага полу, якія заканчваюцца на зычны. Гэта палажэнне знаходзіць сваё пацвярджанне ў шматлікіх газетных і часопісных публікацыях, напрыклад, у “Полымі”, у газетах “Літаратура і мастацтва”, “Культура” і іншых выданнях. Вось некаторыя прыклады: *Таксама як ёй... падобны падыход... такое стаўленне да мовы ўласціва Генадзю Давыдзьку і Генадзю Аўсяннікаву, Галіне Бальчэўскай і Алене Рынковіч, Ліліі Давідовіч і Галіне Талкачовай, Генадзю Гарбуку і Валянціну Белахвосціку, Арнольду Памазану і Зоі Белахвосцік, Але Ельшиэвіч і Віктару Манаеву...* (П., с. 197). *Паспрабую паказаць тое “як” на прыкладзе выступлення перад мікрафонам на радыё актрысы Марыі Захарэвіч* (П., с. 196). *Калегі і сябры сьліннай актрысы Ждановіч... Ірыны Фларыянаўны* (П., с. 206). *Змешчаны ў зборніку вершы Ніны Мацяш, Міколы Пракаповіча, Міколы Купрэва, Алеся Каско, тых, без чых імёнаў нельга ўявіць сучасную беларускую паэзію* (П., с. 297). *Блізкая да лірычнай гераіні Ніны Мацяш у гэтым плане і гераіня Зінаіды Дудзюк з яе нізкі вершаў “Сонцастаянне”* (П., с. 301). *У Ніны Гарагляд матыў вяртання набывае іншы ракурс – вяртанне ў родную вёску* (П., с. 302). *Я паспеў укленьчыць перад жывой легендай нашага тэатра – перад Ірынай Фларыянаўнай Ждановіч* (П., с. 202). *Але дзейнасць Святланы Берасцень не абмяркоўваецца старонкамі роднай газеты* (ЛіМ, 1 жніўня 2003 г.). *Тут працавала выстава мінскіх мастацка Алены Лось і Людмілы Налівайка* (К., 28 снежня 2002 г. – 3 студзеня 2003 г.).

Такім чынам, у мове публіцыстычных выданняў існуе разнабой ва ўжыванні прозвішчаў асоб жаночага полу, што з’яўляецца недапушчальным, паколькі часопісы і газеты “разлічаны на максімальную аўдыторыю, на максімальную колькасць “спажыўцоў”, на чытачоў з самымі рознымі густамі і моўнай культурай” [8, с. 61], а таму яны павінны служыць узорам.

Abstract. In the article the author considers formation and declination of female proper names and surnames and their usage in publicism.

Умоўныя скарачэнні

1. ЛіМ – “Літаратура і мастацтва”
2. П. – “Полымя”

3. К. – “Культура”
4. Н. г. – “Настаўніцкая газета”
5. З. – “Звязда”

Літаратура

1. Л. П. Калакуцкая, *Склонение собственных имен (фамилий) в отношении к норме, Ономастика и норма*, Москва, Наука, 1976, С. 116–139.
2. *Беларуская граматыка: У дзвюх частках*, Частка 1, Мінск, Навука і тэхніка, 1985.
3. *Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі*, Мінск, выд-ва Акадэміі навук БССР, 1959.
4. У. І. Куліковіч, *Беларускі правапіс: правілы, заданні, кантрольныя работы*, Мінск, «Завігар», 1998.
5. *Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: Вучэб. дапам.*, Н. В. Гаўрош, М. Ц. Кавалёва, Н. М. Няmkовіч і інш.; Пад агульн. рэд. праф. М. С. Яўневіча, Мінск, Выд. Ул. М. Скакун, 1997.
6. П. У. Сцяцко, *Жонкай, Аленкай, Шаўчэнкай...*, Роднае слова, № 2 (1992), С. 30 – 31.
7. *Асновы культуры маўлення і стылістыкі*, Пад рэд. У. В. Анічэнкі, Мінск, Універсітэцкае, 1992.
8. М. Я. Цікоцкі, *Стылістыка беларускай мовы*, Мінск, Вышэйшая школа, 1976.

Беларускі гандлёва-эканамічны
універсітэт спажывецкай кааперацыі

Паступіў у друк 03.04.04

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ